

02

Isabelle Eberhardt, *Siluetas na area* (Relatos). Tradución, introdución e notas de Fernando Domènech Rei, Cangas do Morrazo (Galiza), Rinoceronte, 2022, 250 páxinas.

María Pilar García Negro
Universidade da Coruña

maria.pilar.garcia.negro@udc.gal. Universidade da Coruña. España

Comezaremos polo final. A obra de Isabelle Eberhardt que o profesor e escritor Fernando Domènech Rei traduciu para o galego e contextualizou para todos nós, lectores, merece os máis acesos parabéns. Fica anosada na literatura galega unha obra fascinante, dunha escritora –non menos fascinante– que é, ademais –ao menos, para quen escribe estas liñas–, unha descuberta. Como non somos parciais das recensións *galantes* (que diría Eduardo Blanco Amor), vémonos na obriga de xustificarmos o adxectivo utilizado. Tentaremos resumilo a través duns cantos *flashes* significativos:

1. O nome da autora (1877-1904) é xa de seu indiciario: nome francés, apelido alemán, o da nai rusa (talmente como o da escritora maior da literatura galega, Rosalía de Castro, que porta o apelido da xinea materna). Ora ben, a partir do seu nome verdadeiro, cómpre abrir –como nos ilustra Fernando Domènech– un amplo abano de nomes de pluma, reais ou adxudicados, reveladores do impacto que a súa persoa e obra provocaron no seu tempo: “Amazona das areas”, “Filla ilexítima de Rimbaud”, Nicolas Podolinsky, “Nómade apaixonada”, “Andróxina do deserto”, Nadia, “Irmá da caridade do islam”, “Severina das choupanas” (por alusión a Sevrine, pseudónimo de Caroline Rémy, con quen se entrevistará en París a nosa escritora), Pierre Mouchet, “Lawrence de Arabia feminina”, “Nosa Señora do Sáhara”, Mariam, Si Mahmud Saadi, “Mata Hari da literatura”. Todos estes pseudónimos (heterónimos?) por ela utilizados (os indicados sen aspas), máis todos os apelativos que mereceu en publicacións contemporáneas, dan boa conta dunha confusión ou ruptura de fronteiras: de xénero, de nacionalidade, de continente, de posición ideolóxica, por suposto. Neste xogo de contrarios, cal a súa identidade querida, cal a súa pulsión volitiva? Escoitémola a través dunha declaración confisional nos seus *Diarios*: “Non son máis ca unha excéntrica, unha soñadora que quere vivir afastada do mundo, levar unha vida libre e nómade, para tentar contar deseguido o que viu e quizais transmitir a algúns o arreguizo melancólico e enmeigado que sente ante os tristes resplandores do Sáhara”. Vexamos. “Excéntrica”: a respecto de que “centro”? “Afastada do mundo”: de que mundo?. *Mots-clé*, palabras-chave que, coa mención obrigada do Sáhara, comporán unha tríade que deberemos desentrañar ou, cando menos, iluminar. O que segue vai nesta dirección.
2. En primeiro lugar, a súa propia vida é expresiva dunha intersección múltipla: ruso-francesa-suíza-árabe magrebí. Filla “ilexítima”, no vocabulario epocal, vai recibir unha educación singular nun tronco europeo con dúas grandes pólas: a rusa e a francesa (non esquezamos que o francés era, no XIX, a lingua “materna” da aristocracia rusa, e, en xeral, a lingua de coñecemento obrigado en toda Europa no segmento ilustrado ou posuidor de cultura formal). En segundo lugar, é imperativo referirnos a un contexto histórico onde a canseira-fatiga da civilización burguesa leva á procura do exótico, fundamentalmente por vía colonial. Lembremos, en artes plásticas, os casos de Gauguin ou Picasso; a “moda” das mulleres viaxeiras por Oriente ou África, sob o paraugas protector do seu oficio como escritoras, xornalistas ou fotógrafas; a práctica, mesmo, dun certo neo-rousseauianismo que visa coñecer de perto o *bon sauvage*; inclusive os primordios da cinematografía... Ora ben, en honor da verdade, cómpre diferenciar, na e desde a metrópole, dúas actitudes-ópticas ben diferenciadas: a perspectiva do folklore, que quer levantar rexisto etnográfico-antropolóxico do exótico (= eufemismo; disfemismo: bárbaro) / a tentativa de comprensión, desde dentro, da *outra* civilización. A primeira das citadas é complementar –non cumprirá subliñalo– da explotación colonial pura e dura (galegas e galegos de hoxe non teríamos que viaxar a lugares distintos e distantes da nosa historia, se reparamos en como, no mesmo XIX, dúas singulares mulleres representaron a tese e a antítese da visión da Galiza e, por tanto, do seu presente e do seu futuro: Rosalía de Castro e Emilia Pardo Bazán). A segunda das ópticas citadas ofrecerá unha visión abertamente diferente da *outredade*. A nosa escritora, Isabelle, pertence a este segundo grupo.

3. Xogo de contrarios. Cal é? Obviamente, o universo do colonizador face ao universo do colonizado. Fagamos un chisco de historia. Temos n' *A tempestade*, de Shakespeare, a súa derradeira obra (1612), a primeira referencia de enorme valor nas literaturas europeas poscolonización americana. Ouzamos Calibán (o escravo, formado a partir de "caníbal"- "caribe"), en rotunda execración a Próspero, seu amo: "Ensináchesme a linguaxe [nótese que o termo inglés *language* é bisémico: linguaxe / lingua], e disto obteño / o saber maldicer. A praga vermella / caia sobre ti, por terme ensinado!" (*You taught me language, and my profit on't / Is, I know how to curse. The red plague rid you / For learning me your language!*: Acto I, escena 2ª). É o Caliban que aterroriza a Miranda, a filla de Próspero, a quen intentou violar, mais o pai advirte que non poden pasar sen el: "Prende o lume / Vai procurarnos leña e oferécenos servizos úteis" (*We cannot miss him: he does make our fire, / Fetch in our wood, and serves in offices / That profit us*: Acto I, escena 2ª). É, efectivamente, Shakespeare o primeiro que se molesta, en literatura de ficción, en facer falar o *bárbaro* desde a súa situación: Caliban proclámase como o primeiro súbdito de Próspero que foi rei propio. O personaxe de Gonzalo, face ao Próspero-colonizador, vai representar o humanista herdeiro de Montaigne, quen, na súa obra *Des cannibales* (1580), postulara: "Nada hai de bárbaro nen de selvaxe nesas nacións [...] o que ocorre é que cada quen chama *barbarie* ao que é alleo aos seus costumes". Velaí as dúas visións complementares: dunha banda, o selvaxe animalizado, que merece morrer; doutra, o *bon sauvage* incontaminado pola civilización. Complementares, malia as aparencias, pois tanto unha como a outra cancelan a *humanidade* distintiva do colonizado: por negación ou por idealización. A primeira xustifica a aniquilación; a segunda reclama un continuado labor de Pigmalion, para conseguir a completa *civilización* do conquistado a sangue e fogo. Non estará de máis lembrar como, desde a mesma metrópole, se alzaron voces abertamente denunciadoras do espolio e a brutalidade colonial, como, no caso español, a do cronista Bartolomé de las Casas (1484-1566), o frade dominico, primeiro bispo de Chiapas, nomeado como "Protector dos indios", mais a súa excepcionalidade reforza a norma, como a historia (de)mostra.
4. Deamos agora un bon chouto cronolóxico e situémonos no tempo de vida da nosa escritora, no derradeiro cuartel do século XIX e primeiros anos do XX. No ano seguinte ao do seu nacemento, en 1878 exactamente, podemos ler proclamas como a seguinte: "A natureza fixo unha raza de obreiros, é a raza chinesa, dunha destreza manual maravillosa, sen case nengún sentimento de honor; sexa gobernada con xustiza, extraíndo dela, polo beneficio dun goberno así, abondosos bens, e ela estará satisfeita; unha raza de traballadores da terra, é o negro [...]; unha raza de amos e de soldados, é a raza europea [...]. Que cadaquén faga aquilo para o que está preparado e todo irá ben". A quen pertence? Non a un propagandista do nazismo futuro, senón a un humanista francés, Ernest Renan, con valiosas achegas noutras ordes filosófico-intelectuais. E lembremos a contundente declaración de Pío X, papa entre 1903 e 1914 (San Pío X, realmente, canonizado en 1954), con todo o peso da infalibilidade do Pontífice establecida en 1870: "A desigualdade é necesaria e inevitábel, e revirarse contra dela é facelo contra Deus. Pois foi El quen determinou a sociedade de tal xeito que a desigualdade é necesaria para non caírmos no caos". Contextualicemos: tais declaracións sucédense após os acontecementos da Comuna de París, na primavera de 1871, e da represión feroz que desatou o seu abatemento.
5. E Isabelle Eberhardt? Cal a súa posición? Procede, dito *tout court*, da metrópole, da potencia colonizadora, do continente europeo, e atopa a súa *redención* na colonia. Foi esta unha conversión "automática"? En absoluto. Foi a saída a unha crise persoal e, indubitabelmente, político-cul-

tural. A ruptura do “corsé” non era posíbel na sociedade metropolitana. A viaxe-instalación no Magrebe é moito máis do que un locativo de evasión: é a metáfora perfecta da identidade pretendida, da salvación persoal, da liberdade. O rechamante –dela, como da súa nai acompañante na primeira estada alxeriana– é que esta liberación vai acompañada dun proceso de integración, a través de dous salvocondutos: a lingua e a ollada amorosa e comprensiva, humanizada e humanizadora, en suma. Asistimos así a unha simetría reveladora: a inadaptada, a andróxina, a rebelde... está en óptimas condicións de comprender a marxinalidade do Outro: as mulleres escravizadas; o negro; o árabe servo; o colono asoballador..

6. Para alén da súa pericia e beleza literaria (é constante a aplicación da *pathetic fallacy*), os seus relatos –de auténtica plasticidade *cinematográfica*–, posúen un extraordinario valor documental e revelan, como xa dixemos, a vontade indesmaiábel de reflectir un mundo desde dentro del propio. Non hai paternalismo, non hai condescendencia; si, captación dun mundo novo, dunha porción de humanidade posuidora, como todas, da súa propia civilización. De aí que se vexa impelida a escritora a “desfrancesar” o francés, enchéndoo de voces que só acadan a súa plenitude semántica na lingua árabe en que existen. É ben relevante a centralidade protagónica concedida ás mulleres e á descrición dun círculo fatal: escravatura, venda matrimonial, con difícil saída alternativa: a prostitución ou un amor digno de tal nome, isto é, que as respeite como persoas.
7. Isabelle Eberhardt, da man de Fernando Domènech, oferécenos senllos retratos do colonizador, do colonizado e do colono que nos achegan prodixosamente, varias décadas antes, ao que Albert Memmi (1920-2020), o grande escritor tunecino-francés, teorizaría con notábel precisión no seu *Retrato do colonizado*, precedido dun “Retrato do colonizador”, de Jean Paul Sartre, obra lapidaria publicada orixinalmente en *Les Temps Modernes* e en libro en 1957 (existe magnífica versión galega, con tradución de Claudio López Garrido, de 2016 [Santiago de Compostela, Laidvento]). Leamos o retrato do tenente Lavaux, no relato “Baixo o xugo”, de Eberhardt: “Saído xacando de Saint-Cyr, era un militar curtido no Sáhara e transformado por dez anos de administración no sur. Era un home alto de trinta e oito anos, fraco, de perfil anguloso, de xestos e palabras tallantes. A mirada dos seus ollos era vaga, case confusa, sen maldade. Home de mundo, aínda que algo anticuado para o seu tempo, mostraba en sociedade a súa profunda convicción da total necesidade de marcar ben as distancias nas súas relacións cos seus subordinados, e, sobre todo, cos seus administrados, que consideraba no seu foro interno como súbditos. Dende que os seus antecesores lle pasaran a consigna, nunca tentara descubrir o que había de humano na plebe dobregada ante el e que gobernaba coa porra na man. Islamófobo de profesión, desdeñoso do *pékin* posto ás súas ordes e deixado á súa discreción, era o terror do *bicot*, do que vestise un albornoz esgazado, e un mesquiño á hora de afrouxar unhas moedas alí onde a suor se apela á area da terra ingrata. En canto ao árabe dunha mínima cultura, o *taleb* e o marabuto, era o inimigo, uns aborrecidos que pretenden comprender alá onde só cómpre obedecer cegamente”. De por parte, fica evidenciado o fracaso da posición do “apostolado”, do colonial humanitario que ousa tratar como iguais a muller nativa con quen vive e os seus pacientes igualmente nativos. Jacques, o protagonista de “O médico militar” non só non é comprendido polos seus superiores, senón severamente reprendido: arruína a “reputación” e o “prestixio” do colonizador, amosándose como un colono heterodoxo e, xa que logo, contestario da orde colonial. Reclama como máis humana e máis moral a súa actitude e a súa conduta. No dilema entre submeterse ou preservar a súa personalidade, opta polo abandono forzado e morriñento. O labor de apostolado fracasa, séntese un exiliado que acabaría expulsado de todos os recun-

chos da terra onde fose viver e amar: “En efecto, era diferente dos demais e non quería inclinar a cabeza baixo o xugo da súa tiránica mediocridade”. Así conclúe o relato. Sen que a escritora o postule explicitamente, ben comprendemos que a colonización non é unha *situación*, senón un *sistema*, como ben advertía Sartre no prólogo do libro de Memmi citado.

8. *Siluetas na area* figura cualificado como “relatos”, mais, na realidade, integra tres novelas breves: “Yasmina”, “O médico militar”, “O anarquista”. Engadamos unha cuarta: Fernando Domènech Rei, o tradutor e estudioso de Isabelle Eberhardt, é quen de compor, en vinte e tantas páxinas, unha outra novela verdadeira, a que dá conta do periplo fascinante da escritora, si, porque a súa vida é unha *véritable* novela e el atina a narrárnola con grande eficacia e beleza. Parabéns, pois, redobrados, a quen nos permitiu esta viaxe, e noraboa á editora, por achegala ao público galego.